

ФІЛОСОФІЯ РЕЛІГІЇ

УДК 291.1

НОВІ ГРАНІ УСВІДОМЛЕННЯ РЕЛІГІЇ У ФІЛОСОФСЬКО – ТЕОЛОГІЧНІЙ СИСТЕМІ АРТУРА ПІКОКА

Гудима І. П. (м. Черкаси)

В пропонованій статті вивченню піддається теологічна інтерпретація чуда, що здійснена вченим і богословом Артуром Пікоком, а також особливості сучасної теологічної інтерпретації релігійної картини світу, ставлення теології до науки.

Ключові слова: Бог, чудо, промисел, теологія.

В данной статье изучению подвергаются теологическая интерпретация чуда, осуществленная ученым и богословом Артуром Пикоком, особенности современной теологической интерпретации религиозной картины мира, отношение теологии к науке.

Ключевые слова: Бог, чудо, промысел, теология.

The article deals with theological interpretation of miracle, performed by scientist and theologian A. Peacock, peculiarities of a modern theological interpretation of religious picture of the world, relation of theology to science.

Key words: miracle, theologian.

Сучасний стан релігійного життя Західної Європи навряд чи можливо описати, використовуючи терміни, наповнені оптимістичною тональністю і звучанням. Стає все більш помітним те, що церква не чинить якого-небудь більш-менш вагомego впливу на суспільне життя. Для все більшої частини віруючих стає характерною лише формальна участь у справах віри та функціонуванні релігійних організацій, їм стає все складніше знаходити в своїй повсякденності місце для віри в Бога та час для відправлення релігійних обрядів. Секуляризований світ кидає релігійній свідомості взагалі та теології зокрема все більш відчутні виклики, хоча й при цьому стимулює зусилля репрезентуючих їх функціонерів новими спонукальними імпульсами для формування витончених засобів виразу віри. Так, входженню в споконвічну релігійну сферу наукового світогляду намагаються протиставити так звану відкриту теологію та теїстичний натуралізм, нові інтеграційні підходи для теоретичного виправдання та обґрунтування усього багатоманіття наявних даних про дійсність. Переформулюванню інколи піддаються основоположні метафізичні засновки релігійних вчень взагалі. Поряд із такими загальними метафізичними проблемами, пов'язаними із доктриною Бога, опрацьовується ціла низка питань, які

мають особливу цінність для теології, котра вдосконалює критерії розумності, обґрунтованості і доказовості, а саме: вчення про характер відношень між Богом та світом, про чудо як про особистісний прояв божественного та ін.

Різноманітні філософсько-теологічні твердження про Бога, яким би чином вони не встановлювалися, неодмінно звертаються до питання присутності Бога в створеній ним реальності, способам його саморозкриття у світі та серці людини. Вони набувають особливої значущості в світлі здобутків сучасної науки, яка відчутно змінює природу та статус відповідних теїстичних міркувань. І все ж будь-яке філософсько-теологічне богопізнання в своїх теоретичних інтерпретаціях знярядь, через які Бог виражає і якими він визначає природу своїх намірів щодо людини та мирської дійсності, виходить із певних сталих уявлень про природу Бога та специфічні стосунки між ним та світом і людством. У різноманітті підходів до питання співвідношення божественного і земного розрізняють наступні основні типи його розуміння: теїзм, деїзм, пантеїзм та панентеїзм.

Особливу увагу в сучасному інтелектуальному кліматі викликає до себе теологія панентеїзму, представники якої намагаються відшукати нові переконливі та доказові концептуальні ресурси для моделювання взаємодії між Богом та світом. В даному випадку будуть розглянуті окремі аспекти творчості одного з найбільш яскравих сучасних представників панентеїзму Артура Пікока, а саме ті, що пов'язані із з'ясуванням модусу реальності чуда. Пікок є помітною фігурою у середовищі академічно мислячих учених, спеціалістом в галузі фізичної біохімії. Довгий час працюючи і на ниві богослов'я, він з часом цілком присвятив себе питанням зв'язку науки і релігії, вивченню специфіки, ролі та місця теології в епоху науки [1; 2].

Загалом же, питання чуда як маніфестації участі Бога в долях світобудови співвідносне конкретній доктрині Бога, окремі елементи якої визначають специфічні твердження про чудесне. З іншого боку, вчення про чудо репрезентативне в плані встановлення суджень про природу Бога, ставлення його до творіння тощо. Пікок намагається дослідити, що перебуває за твердженнями про чудесне, чи є чудо достотним актом віри чи його неповторність та унікальність лежать лише в площині тлумачення віри. Є всі підстави вважати, що намагання встановити природу реальності чуда є для теолога надто важливим. Як і кожний досвідчений богослов, котрий вибудовує свою оригінальну філософсько-теологічну систему, Пікок розуміє, що уникаючи «питання чуда» кожен автор ризикує побачити своє творіння неповним та фрагментарним, де до того ж відсутні окремі суттєві внутрішні зв'язки. З цього приводу у своїй відомій роботі «Ісус Христос» католицький кардинал Вальтер Каспер влучно зауважив, що без намагання з'ясувати, що ж саме відбувається у чуді «...оповіді про знамення і могутні справи Божі залишатимуться криптографією богослов'я чуда, що приховує «жорстку» сутність проблеми чуда та питання про реальність, яка виявляється у вірі в чудо» [3, с. 109].

Вихідним та домінантним принципом концептуалізацій Пікока, котрий органічно зв'язує та синтезує всі інші елементи в цілісний та стрункий теоре-

тичний комплекс, є так звана «формула панентеїзму». Згідно з її змістом, Буттям Бога пронизаний увесь всесвіт так, що кожен його елемент існує у Бозі, однак його Буття більше всесвіту і не обмежується ним. Бог визнається абсолютною реальністю в його трансцендентності та відносною реальністю в його здатності бути всюдиприсутнім у світі, його процесах, подіях і явищах. Теоретична основа концепції Пікока засновується також на низці базисних ідей, тематизованих в положеннях про божественне буття та становлення [2, с. 99–206].

Традиційно теологами (в тому числі і теологами панентеїзму) проводиться дистинкція між сутністю Бога, тим чим він є (його «буттям»), з одного боку, та його діяльним аспектом, тобто тим, що він здійснює (його «становленням»), із іншого. Подібне розмежування, за визнанням самих теологів, вельми умовне хоча б тому, що, формулюючи судження про сутність Бога, ми неминуче звертаємося до його маніфестацій у видимому феноменальному світі, виходимо з того, як ми розуміємо його вплив на світоутворення. Проте визнання каузального зв'язку між Богом та світом, що дозволяє збагатити статичну теологію динамічними метафорами, дає можливість теології висновувати від природи світу до сутності Бога. Так, положення про пізнаваність світу дає підстави для визнання розумності Бога, послідовність і упорядкованість процесів світобудови вказує на прихильність Бога встановленим законам, безперервність цих процесів – на постійну іманентну творчу присутність Бога у світі. Окрім того, невід'ємною компонентою умоглядних побудов теологів панентеїзму, що розвиває його вихідні теоретичні засновки, є поняття добровільно накладеної на себе Богом уразливості та його кенотичної (такої, що обмежує себе) природи. Бог, зробивши можливою відкритість творіння різноманітним варіантам розвитку, добровільно обмежив свою всемогутність та кенотично окреслив своє всезнання заради дійсної свободи творіння. Самообмеження по відношенню до всемогутності Божої, на думку теологів, може означати, що у світі, створеному Богом, існує простір, де він умисно не використовує свою всемогутність (зокрема по відношенню до волі людини); ця ж ознака, прикладена до поняття «всезнання», може свідчити про те, що у світі в певні моменти можливе існування систем, чий стан в перспективі невідомий навіть для Бога, оскільки вони (системи) принципово непізнавані.

Природна ж неспроможність власне людини досягнути окремі явища з точки зору причини, що їх породжує, призводить теїстів до постулювання активності Бога в непрогнозованих ситуаціях, для теологічної легітимації концепцій присутності та діяльності Бога, чуда, котрі покликані виповнити наявну епістемічну прогалину. Проте подібні теологічні ідеї виявляються зовсім непривабливими для прибічників панентеїзму, що особливо наочно проявляється в творчості Пікока. Використанню ідеї «Бога білих плям», на його думку, завжди перешкоджає час, з плином якого Бог поступово витісняється розвитком науки, це по-перше. А по-друге, моделювання картини світу, де Бог діє в непрогнозованих для людства ситуаціях, принципово не відрізняється від традиційних монархічних формулювань щодо божественних дій, де Бог, вза-

ємодіючи зі світом, «втручається» в жорстко детермінований порядок речей, уявлення про які утворилися завдяки положенням фізики Ньютона. Несхожість між цими двома розведеними у часі концепціями божественних дій виявляється тільки лише в інтерпретації ступеня вираженості їх (дій) наслідків: творчість Бога в непрогнозованих ситуаціях завжди була б неочевидною для людини, тоді як втручання Бога в причинно-наслідкові ланцюжки строго детермінованого світу (монархічна модель) неодмінно виявляло б себе в певних подіях, чуді, котрі порушували б встановлені закономірності світобудови.

Сама ідея втручання Бога як способі здійснення чуда ставиться під сумнів теоретиками панентеїзму. Згідно з їх думкою, Бог переконливіше доводить свою прихильність світові шляхом підтримування покладених в його основу законів, аніж втручанням в ним же ініційовані ланцюжки причинно-наслідкових зв'язків [4]. Ідея ж втручання, на думку Пікока, приводить нас до необхідності уявляти Бога, котрий діє відносно деїстичним чином, тобто в певному смислі такого, що перебуває поза створеною ним світобудовою та час від часу повертається до неї для реалізації своїх задумів. Окрім цього, твердить теолог, положення про Бога як про гарант раціональності та упорядкованості розмивається думкою про те, що Бог сам може піддавати ревізії прийняті раніше визначення і діяти логічно непослідовно стосовно світу і людини, вторгаючись в покладені ним же самим закони. Осмислення ж одвічного морального питання – коли ж несподівані втручання Бога все ж мають місце, то чому він не вторгується у земні справи для запобігання катастрофам та драмам людського існування, – роблять тези про втручання Бога доволі сумнівними. І, нарешті, іманентність Бога, що виявляє себе у вигляді загальної безперестанної діяльності зі збереження незмінного влаштування, встановленого в сиву давнину, анігілює необхідність яких-небудь особливих діянь Бога, пов'язаних із потребою порушувати ним же покладені закономірності. Уявлення ж про вторгнення Бога, котрі, згідно із поширеною думкою, є невикорінною спадщиною панування механістичної культурної парадигми, в свій час виконували важливу функцію захисту теїзму від деїстичних уявлень про Бога, який втручається в розвиток світобудови. Теоретичне обґрунтування ідеї безперервного та різноманітного впливу Бога на встановлений ним же порядок покликано було утвердити Бога в усій повноті його творчих можливостей, котрі катастрофічно звужувалися представниками деїзму, які применшували роль Бога в природі. Усталеною для теологів є думка про те, що Бог, який не здійснює прямих творчих актів та могутніх чудесних діянь, не вступає у прямий контакт із людиною і не пропонує їй увазі унікального Одкровення, не викликає необхідності вклонятися собі, звертати молитовні прохання, такий Бог втрачає зв'язок із людиною.

І все ж втручання Бога в створений ним же порядок, чудеса викликають серед ідеологів панентеїзму доволі обережне ставлення. Його ідеологи із сумнівом ставляться до класичних теїстичних моделей взаємодії Бога з оточуючим світом, де засадничою є ідея особливих божественних дій, які спрямовують, а то й несподівано відчутно змінюють події, спонукаючи їх не впи-

суватися в звичайний розвиток повсякденності. Особливо уразливим, на їх думку, є саме бачення «механізмів» подібного впливу, точки зосередження зусиль Бога, адже фокус його уваги до світу у спеціальному провидінні і чуді, за теїстичних концептуалізацій, центрується на причинно-наслідкових ланцюгах або створенні нового масиву причин. Проте сучасна наука, пропонуючи картину світу як систему, що здогадно закрита для зовнішніх каузальних вторгнень, створює для теїзму труднощі в справі пояснення того, як Бог може реалізувати своє спеціальне провидіння без втручання в ним же створені послідовності подій, перепідпорядковуючи їх своїм новим задумам.

Отже, наукова картина світу передбачає, що причинно-наслідкові зв'язки світоутворення є закритими для вторгнення зовнішніх каузальних агентів. Номологічна структура всесвіту, пропонована наукою, що виражається в його найбільш фундаментальних законах, не узгоджується із постулюванням положення про зовнішню примусову каузальність. Це серйозний виклик нинішній теїстичній космології, на який звертає увагу сучасний автор, професор Пітсбургського університету Адольф Грюнбаум у своїй полеміці з відомим теологом Ричардом Суїнберном: «...саме ця вкоріненість законів природи в саму тканину всесвіту, яка робить їх онтологічно невід'ємними від її ества, ще більш ускладнює тягар доведення, прийнятого на себе традиційним теїстом, який претендує на пояснення номічної структури світу тим, що Бог, як каузальний агент, зажадав або ж набув наміру, щоб вона була саме такою, якою вона є» [5, с. 111].

Артур Пікок визнає привабливість картини світу, де теоретично Бог може викликати до життя нову реальність, просто відмінюючи створені ним же закономірності і зв'язки, проте розгортає, на його думку, більш сприйнятливую у сучасному інтелектуальному кліматі концепцію Божого світоправління. В її вихідних засновках Бог виступає абсолютною основою та джерелом закономірності, в той же час він великий і оригінальний імпровізатор, у владі якого перебуває випадковість. Встановлюючи тільки йому відому гармонію між необхідністю та випадковістю, Бог іде на ризик у своїй творчості, коли вдається до чогось нового. Фізичний світ виконує інструментарну функцію стосовно Бога, оскільки для нього виступає засобом реалізації глибинних трансцендентних намірів. Бог як самоволяща дієвість холістично (суцільно) діє на світ як на систему систем; до того ж, через вплив світової системи на її окремі елементи, Бог досягає бажаних подій або ж послідовності подій, які відповідають його задумам.

Принцип особистісної участі – невід'ємна компонента теологічних моделей дій Бога в світі, яку вибудовують представники панентеїзму. Бог вступає в стосунки із людством, спілкуючись із ним через елементи світу (наприклад, у релігійному досвіді, через психічні переживання), наповнюючи особливим смислом окремі події. Тому у способі відношення Бога до світу виражений і символічний аспект, коли особливе значення окремих подій покликане подати цілі і наміри Бога. Модель такого онтологічного зв'язку Бога зі світовою системою не відкидає і не заперечує можливості специфічних, несподіваних

дій Бога у світі, хоча і висуває більш вірогіднісну раціональну основу зносин, де Бог впливає на загальний стан системи в цілому без втручання і порушення властивих їй закономірностей.

Принципова можливість особливих божественних дій, які, скажімо, сприяли б виходу світу і людини з ускладнень, тут не відмінюється цілком, однак надто тісне розуміння зв'язку Бога зі світом, який досягає реалізації своїх намірів іншими ефективними засобами, відсуває цей вид промислительної турботи Бога про світобудову на периферію його божественної активності.

Критики панентеїзму, вбачаючи причину його популярності в ретельному осмисленні прийнятного шляху досягнення дій Бога в світі, тим не менш зауважують, що його представники не досягли помітних успіхів в цій справі через головне: концептуальне положення про Бога, покладене як наріжний камінь в будову панентеїзму, призводить до двох неприйнятних наслідків: або ж Бог надто чутливий до змін в історії космосу, або ж світ вкрай сильно залежить від божественних маніпуляцій [6, с. 73].

Однак ж цілком відмовитися від ідеї чуда релігія та її інтелектуальний вираз – теологія – не в змозі. Уявлення про чудо – найважливіший елемент релігійного світогляду. Чудо – видимий вираз Божої всемогутності. Бог, який не творить чудес, за висловом Цицерона, – слабкий та нікчемний [7, с. 71]. Швидше за все, саме тому безпосереднє обговорення вірогідності чудес супроводжується в теоретизуваннях Пікока низкою застережень. По-перше, наші ідентифікації подій як «чудесних» залежать, згідно із твердженнями автора, від особливостей нашого розуміння історичних фактів. Останнє ж цілком обумовлене вихідними принципами оцінки подій, які прийнято називати чудесними. До того ж, веде далі теолог, Бог в реалізації своїх глобальних трансцендентних намірів вимушений був би зняти з себе добровільні обмеження всемогутності, покладені ним же на себе раніше. Намагаючись вийти за межі тавтологічних по суті роз'яснень, автор вимушений визнати, що назвати події, що повністю відповідають усім ознакам поняття «чудо», складно, хоча й відкидати таку можливість цілком не варто.

Наведені раніше концептуалізації Пікоком відношення «Бог – світ» стосувалися моделі «інструментарного» виду подібної взаємодії, в якій світ виступає інструментом досягнення Богом масштабних космічних цілей. Однак в уявленнях про взаємодію Бога зі світом теолог виокремлює і символічний аспект, основним змістом якого є ініціатива Бога по розкриттю своєї Особистості і демонстрації людині своєї божественної природи. Іншими словами кажучи, мова іде про стосунки Бога із людиною та людським співтовариством, які відображають творчу сутність Бога і передбачають існування подій, що відкривають важливі релігійні істини. Подібні контакти Бога і людини стають можливими, згідно із роз'ясненнями теолога, через опосередкований релігійний досвід, в якому окремі компоненти повсякденності наділяються Богом особливим значенням та смислом, відмінним від інших. По суті, такий вид взаємодії може бути розглянутий, твердить Пікок, як міжособистісне спілку-

вання, привідним механізмом котрого є ініціатива Бога з приводу уведення інформації, що сходить від нього до людини.

Тут знову перед теологами панентеїзму постає складна теологічна проблема: чи може Бог, будучи всемогутнім Творцем усього суцього, позбавити себе будь-яких обмежень, за допомогою котрих він раніше регламентував свої стосунки із світоутворенням. Іншими словами, чи можемо ми передбачити існування низки ініціатив Бога, через які здійснювалося б безпосереднє спілкування Бога з людиною, оминаючи природні засоби (компоненти світу)? Та чи є потреба нам визнавати наявність у людини такого рівня в структурі її особистості, якому була б притаманна здатність входити в прямі контакти з Богом, не використовуючи жодний традиційний опосередковуючий інструментарій? В цьому випадку також стає очевидним вельми умовне визнання теологом можливості чудесних актів Бога, тобто особливих, цілковито неподібних до інших, контактів Бога з людською свідомістю.

В цілому варто відзначити, що теоретики панентеїзму (як і Пікок), зажадавши зберегти інтелектуальну значущість своїх концептуалізацій, обходять або ж вкрай обережно і гранично коректно торкаються окремих складних проблем теології, зокрема «питання чуда». Всі випадки зносин Бога з людиною, як і найбільш незвичайний і понадінтенсивний досвід міжособистісного спілкування, може, на їх думку, більш переконливо бути описаний звичайними термінами в межах сформульованої ними моделі «низхідного впливу» на світ, опосередкованого компонентами цього світу. Загалом же, спроби інтелектуалізації відношення «Бог – світ», запроваджені ними, неминуче призводили до демістифікації чуда, втраті його автентичного, власне релігійного наповнення. Бо коли з загальновідомої «формули чуда» – «неймовірно, неможливо, проте – факт» – вилучити істотні його характеристики (несподіваність, неосяжність і в той же час дійсний фактуальний зміст), то, подолавши межу істотного щодо чуда, ми поведемо мову не про чудо, а про дещо інше.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пікок А. Богословие в век науки : Модели бытия и становления в богословии и науке / Артур Пікок. – М. : ББИ, 2004. – 416 с.
2. Пікок А. От науки к Богу. Новые грани восприятия религии / Артур Пікок. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 2002. – 304 с.
3. Каспер В. Иисус Христос / Вальтер Каспер ; [пер. с нем. И. Крекшин]. – М. : ББИ, 2005. – 420 с. – (Современное богословие).
4. Барбур И. Религия и наука : История и современность / Иен Барбур. – М. : ББИ, 2001. – 430 с. – (Богословие и наука).
5. Грюнбаум А. Нищета теистической космологии / А. Грюнбаум // Вопросы философии. – 2004. – № 8, 9. – С. 99–114, С. 149–162.
6. Полкинхорн Дж. Вера глазами физика / Джон Полкинхорн. – М. : ББИ, 2001. – 230 с.
7. Цицерон М. Т. О природе богов / Марк Туллий Цицерон. – Ревель : Журнал «Гимназия», 1892. – 71 с.